

and nihilistic. The aim of the article is to identify the main features of modern political reality through the analysis of postmodern and postmodernist concepts. The study was based on an interdisciplinary approach, based on the principles of objectivity and social approach. The research methods were methods of analysis and synthesis, historical and comparative.

Keywords: *postmodernism, postmodern, postmodern politics, postpostmodern, metamodern.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.04>

УДК 371.3+378:321

Опанасюк Валентина Володимирівна,

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій, Сумський державний університет
Opanasiuk.v@gmail.com; ORCID0000-0002-8235-3226

ДЕМОКРАТИЧНА ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВА ФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ (НА ПРИКЛАДІ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ З ДЕМОКРАТІЇ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ)

Українське суспільство орієнтується на європейську інтеграцію, демократичні цінності й традиції, тому формує запити до держави на забезпечення демократичної освіти. З 2018 р. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) розпочала проєкт із впровадження в освітні програми закладів вищої освіти України навчального курсу для активного громадянства «Демократія: від теорії до практики». Досвід викладання цього курсу як інтегрованого обов'язкового курсу з демократії для всіх спеціальностей у Сумському державному університеті може бути корисним для закладів вищої освіти України. Метою статті є створення теоретичної моделі для посилення результативності навчання демократичним цінностям, принципам і механізмам демократичної участі шляхом розширення обсягу знань про функції держави в демократичному суспільстві. Комплекс застосованих методів охоплює аналіз, синтез, узагальнення, порівняння для виявлення точок можливого перетину знань про функції держави зі структурою курсу, що запропонована IFES. Історико-генетичний та структурно-функціональний методи використані для інкорпорування необхідних знань про функції держави у базові структурні блоки курсу. Впровадження інтегрованого навчального курсу з демократії в програми підготовки закладів вищої освіти України розглядається як можливий і необхідний спосіб формування у студентської молоді громадянських компетентностей. Виявлено фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на змістовне наповнення курсу з демократії. Ці фактори сприяють перенесенню глобального контексту захисту демократії на структуру курсу, вимагають інтегрованого навчання, впливають на переважання в методиці викладання діяльнісного компонента над когнітивним. Висновки дослідження показують важливість гарантування та забезпечення державою громадянських компетентностей в освітніх програмах закладів вищої освіти, обґрунтовану потребу впровадження в інтегрований курс із демократії моделі розмежування функцій і функціонування держави для навчання відповідальному демократичному громадянству. Основою успішного здійснення державою функцій демократичної освіти має стати поглиблення співробітництва з іншими зацікавленими сторонами освітнього процесу.

Ключові слова: *демократична освіта, громадянська освіта, інтегрований курс з демократії, громадянська компетентність, навички м'якого впливу, держава, функції держави, громадянське суспільство, демократія.*

Вступ. Сучасний світ в умовах інформаційного суспільства та глобалізації виявляє взаємопротилежні тенденції. Світова динаміка демократичних процесів показує схильність до геополітичних коливань. Ця стратегічно важлива нерівноважність пов'язана, зокрема, зі змінами зовнішньополітичного вектора розвитку окремих держав, що визначають свою політику як проєвропейську чи проамериканську. Україна в цих процесах розвивається за

тими ж правилами, що й інші держави, яким необхідна підтримка Заходу в просуванні демократичних ідей і захисті демократії. У цьому зв'язку має бути розуміння цінностей, принципів і механізмів функціонування демократичного політичного режиму, усвідомлення потреби в захисті суверенітету і територіальної цілісності України, ролі і значення держави та громадянського суспільства, їх суспільно важливих функцій. Закономірно, що в цих умовах зростає потреба в навчальних курсах, спрямованих на активізацію громадянської участі, сприяння розвитку демократії.

У 2018 р. у восьми університетах України в якості пілотного проекту Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) запропонувала студентам навчальний курс із демократії з назвою «Демократія: від теорії до практики». Успішна апробація проекту («Міжнародна фундація», 2019) привела до запуску процесів інтеграції громадянської освіти в освітні програми закладів вищої освіти по всій Україні. У 2021 р. цей навчальний курс запроваджено вже в 39 університетах 19 областей України як основну або вибірккову дисципліну («Міжнародна фундація», 2021).

З 2019 р. на основі напрацювань IFES у Сумському державному університеті впроваджено «Інтегрований курс «Демократія: цінності, принципи, механізми». В Україні це поки єдиний заклад вищої освіти, в якому курс з демократії викладають як основну дисципліну за всіма освітніми програмами першого та другого рівнів вищої освіти. Тому такий досвід буде корисним для всіх закладів вищої освіти в Україні.

Навчальний курс з демократії, як курс суспільно-політичного спрямування, орієнтований на формування навичок громадянської участі. Він сприяє розвитку загальних і професійних компетентностей здобувачів вищої освіти незалежно від того, у якій сфері життєдіяльності суспільства майбутній випускник знайде своє призначення. Науковці Національного інституту стратегічних досліджень (2020) звертають увагу на те, що в сучасних умовах освіта та активна життєва позиція впливають на статус особистості, зокрема, в економічній сфері, і таким чином задають тренди економічного розвитку в глобальному просторі (с. 10).

Відтак викладачам курсу з демократії важливо розуміти значення, принципи викладання, щоб застосовувати методи, засоби та інструменти, що забезпечують досягнення цілей курсу. Водночас, майбутнім політологам, які навчаються за освітньо-науковою програмою підготовки магістрів, важливо розумітися на взаємодії держави та громадянського суспільства. Це основа для застосування майбутніми викладачами суспільно-політичних дисциплін методологій і методик, що враховують інтереси всіх стейкхолдерів навчального процесу, дозволяють навчити студентську молодь бути громадянами, здатними впливати на державу для забезпечення ефективної діяльності інститутів державної влади та захисту тих інтересів і позицій, які формуються на рівні громадянського суспільства та до яких вони самі долучені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільна потреба у викладанні курсів із громадянської освіти в Україні зросла після Помаранчевої революції 2004 р. Проголошення Україною курсу на євроінтеграцію стимулювало інтерес до методології та методики викладання демократії. Цей інтерес переважно перебував у площині впровадження курсів із громадянської активності в систему шкільної та неформальної освіти. Такі курси впроваджувалися, як правило, за методологічної підтримки, в рамках освітніх програм Ради Європи та/або урядів західних держав США, Великої Британії, Швеції та ін. У цьому зв'язку важливі навчальні та навчально-методичні праці авторства В. Вайдінгер, Р. Голлоба, П. Крапфа та ін.

Публікації навчальних і навчально-методичних матеріалів до курсу з громадянської освіти для закладів вищої освіти «Демократія: від теорії до практики» здійснені за редактування Г. Берроуз. Методологічно курс підтримує Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) шляхом розвитку та поширення інноваційної інтерактивної методики викладання, підвищення кваліфікації викладачів курсу за участі міжнародних і національних експертів. Міжнародна методика, закладена в основу цього курсу, отримала назву

«Посилення участі шляхом освіти у сфері демократії» (SEED – Strengthening Engagement through Education for Democracy).

Варто окремо згадати останні публікації з методології та методики соціально-політичних дисциплін, зокрема, викладання політології, правознавчих дисциплін, державного управління у закладах системи вищої освіти. У цьому напрямі працюють українські політологи О. Бабкіна, В. Горбатенко, І. Горбатенко, О. Новакова та ін. Держава є основним політико-правовим інститутом, а відтак, – складовою частиною згаданих дисциплін. Експертні висновки, аналітичні розвідки, результати наукових досліджень зі суспільно-політичних дисциплін впливають на прийняття рішень на різних рівнях державної влади.

У статті звертаємо увагу на методологію змістовного наповнення інтегрованого курсу з демократії в аспекті висвітлення функцій держави. Демократична освіта розглянута з погляду важливості її впровадження в закладах вищої освіти, реалізації сучасною державою функції забезпечення та підтримання процесів формування активного відповідального громадянства.

Мета та завдання статті. Інтегрований підхід до викладання курсу з демократії однаково потребує як розроблення загальної логіки та принципів викладання, так і розуміння змісту та доцільності висвітлення того чи іншого компонента, його обсягу, співвідношення. Метою цієї статті є створення теоретичної моделі для посилення результативності навчання демократичним цінностям, принципам і механізмам демократичної участі шляхом розширення знань про функції держави в демократичному суспільстві. Досягнення мети потребує вирішення завдань: виявити фактори, які впливають на логіку змістовного наповнення інтегрованого курсу з демократії; обґрунтувати доцільність розширення обсягу знань про функції держави в структурі курсу; запропонувати до використання в закладах вищої освіти теоретичну модель висвітлення функцій держави в загальній структурі курсу з врахуванням оптимальних методів навчання.

Методи дослідження. Методи дослідження говорять про предмети як прямо, так і опосередковано, вважав політолог Г. Екстейн (Eckstein, 1979, с. 1). Методи, використані нами у статті, дозволяють сказати про функції держави в загальному контексті демократичного політичного устрою значно більше, ніж традиційні аналіз, синтез, узагальнення, порівняння тощо. Це не означає відмови від їх пізнавального потенціалу. Навпаки, перелічені вище методи використані в нашому дослідженні для виявлення ключових точок перетину тематичних блоків курсу з демократії та заявленої дослідницької проблеми. Проте, основне місце відводимо міждисциплінарному підходові та комплексному застосуванню історико-генетичного, системного, структурно-функціонального методів. Із їх допомогою виявляємо фактори змістовного наповнення, щоб інкорпорувати питання про функції держави в структурні блоки цілісного навчального курсу. Застосований якісний аналіз результатів соціологічних досліджень зі зазначеної проблеми забезпечує обґрунтування необхідного обсягу знань про функції держави для досягнення завдань громадянської освіти. Теоретичне моделювання закладає методологічні основи для висвітлення функцій держави в інтегрованому курсі з демократії.

Результати та дискусії. Навчання демократії здійснюється з метою формування відповідального громадянства і має давні традиції в країнах Заходу. Однак, глобальні зміни, пов'язані, зокрема, зі загрозами політичній стабільності через національні та міжетнічні конфлікти, міграційні процеси, розвиток і поширення нових інформаційних і комунікаційних технологій, тенденції внутрішнього політичного життя демократичних суспільств, інші події та зміни внутрішнього та зовнішнього характеру змусили старі демократії переглянути підхід, який застосовувався раніше. Якщо традиційний підхід орієнтувався на пасивну передачу знань і вимагав щонайбільше участі у виборах і дотримання цінностей демократичного суспільства, то згадані вище зміни визначили необхідність не тільки в освіченому, але також в активному та відповідальному громадянстві (Голлоб, 2016b, с. 14). Так, сучасні програми викладання демократії базуються на положеннях Хартії Ради Європи з

освіти для демократичного громадянства та прав людини, що ухвалена в рамках Рекомендації СМ/Rec (2010) 7 Комітету Міністрів (Council of Europe, 2010). У Хартії зазначається, що держави дотримуються єдиних цілей та активних практичних методик демократичної освіти з варіативністю у тематиці та масштабах викладання. Тематичне наповнення, масштаби охоплення демократичною освітою визначаються з урахуванням пріоритетів і потреб кожної держави-члена, сприяють партнерству та співпраці зі зацікавленими сторонами, які здійснюють демократичну освіту на державному, регіональному та місцевому рівнях, поширюють кращий досвід на зацікавлені міжнародні організації, сприяють міжнародному та регіональному співробітництву у напрямі формування демократичного громадянства та дотримання прав людини.

Зупинимося спершу на факторах, які прямо чи опосередковано впливають на змістовне наповнення курсу з демократії для потреб українського суспільства. Зауважимо, що в межах цієї статті не претендуємо на вичерпність переліку виявлених факторів. Тут зазначено тільки ті, які, на нашу думку, суттєво впливають на принципи, ключові поняття та послідовність наповнення навчального матеріалу, враховані або мають бути враховані в навчальному курсі з демократії для всіх спеціальностей закладів вищої освіти (рис. 1). Залежно від локалізації джерела впливу на зміст курсу з демократії, розділимо фактори на зовнішні (екстернальні) та внутрішні (інтернальні). Зауважимо, що кожен із них чинить вплив, що відрізняється за своєю силою.

Розпочнемо зі зовнішніх факторів, які впливають на зміст і методи викладання демократії. У внутрішній політиці сучасна Україна залежна від цих факторів, серед яких є як об'єктивні, так і суб'єктивні. *Першим фактором* назвемо інтереси таких зовнішньополітичних гравців як США та держави Західної Європи. Старі європейські демократії потребують захисту у зв'язку з відкритістю та розширенням міграційної політики. Водночас, США зацікавлені в експорті та підтриманні демократії для забезпечення своїх геополітичних інтересів. Офіційно політика просування здійснюється на рівні міжнародного та регіонального співробітництва. Впливовими у проведенні політики підтримання демократичного порядку є неурядові та молодіжні організації.

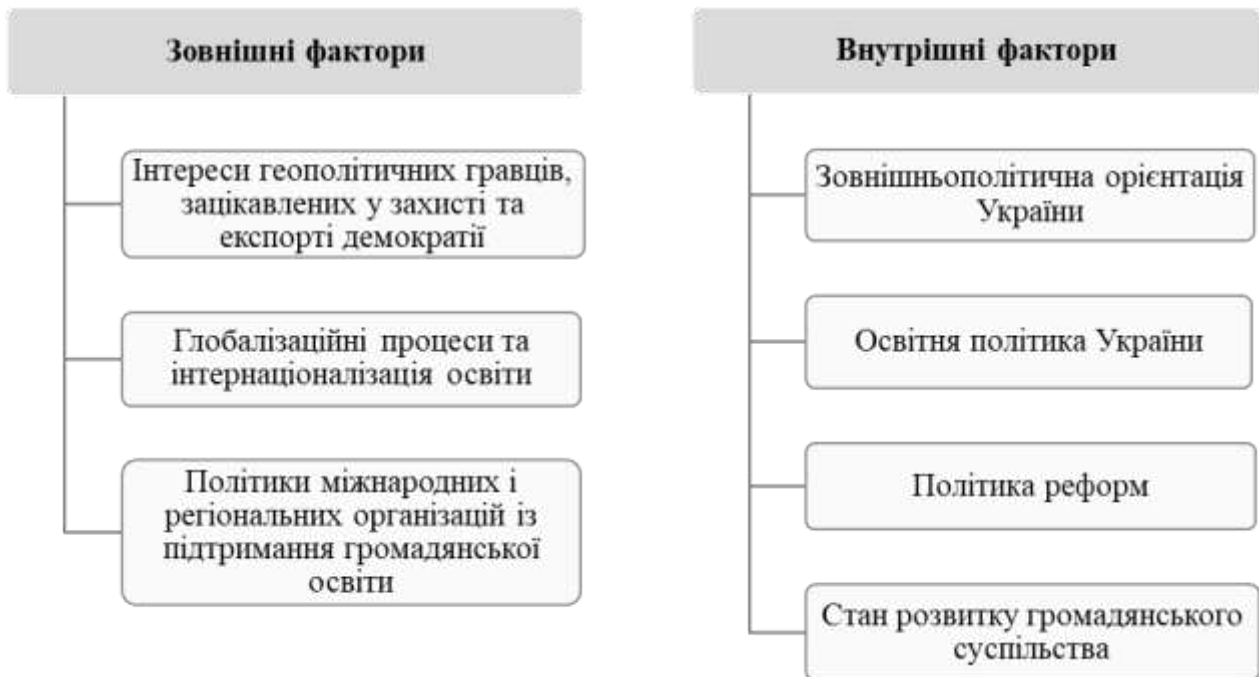

Рис. 1. Фактори впливу на змістовне наповнення інтегрованого курсу з демократії
Джерело: авторська розробка

Другий фактор має об'єктивний характер. Це фактор глобалізації, яка змінює ринки, зокрема, ринок робочої сили та освітніх послуг. Міграція робочої сили, інтеграційні процеси в економіці формують попит на працівників, які володіють загальними компетентностями, тобто, вміють вирішувати складні проблеми в невизначених умовах, застосовувати комунікативні навички для взаємодії з іншими членами суспільства, критично мислити, бути відповідальними, застосовувати лідерські якості. Останні глобальні виклики пандемії COVID-19 посилюють конкуренцію на внутрішніх і міжнародних ринках праці. Водночас, згідно з дослідженням Світового Економічного Форуму (World Economic Forum, 2020), зростає потреба в професіоналах, які володіють компетентностями критичного мислення та м'якого впливу для взаємодії у вирішенні складних виробничих і суспільних проблем (с. 36, 156). В умовах зростаючої конкуренції на ринку праці прогнозоване зростання попиту на нестандартне мислення, вміння комунікувати, відстоювати свою життєву позицію. Роботодавці з країн Західної Європи «будуть прагнути задовольнити їх попит всюди, де є навички та можливості, зокрема, поза межами Європейського Союзу» (Hogarth, 2021, с. 7).

Внаслідок зазначених економічних процесів зміцнюється тенденція до інтернаціоналізації освіти, що виявляється на різних рівнях і в різних площинах. Г. Клімова звертає увагу на дослідження, в яких прослідковується рівень співробітництва між університетами. У площині функціонування закладу вищої освіти інтернаціоналізація виявляється у функціях викладання та навчання, проведення досліджень і забезпечення обслуговування. Інтернаціоналізація освіти задовольняє різноманітні цілі зацікавлених сторін, щоб забезпечити потреби роботодавців, розширити досвід студентської молоді, створити образ демократичного світу для міжнародного співробітництва (Клімова, 2021, с. 187-188).

Важливого значення в процесі інтернаціоналізації освіти, зокрема, у розвитку громадянської освіти західні партнери України надають засвоєнню патернів демократичної взаємодії. Так, вже згадувана Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та прав людини (2010) у напрямі міжнародної та міжрегіональної співпраці пропонує державам-членам здійснювати обмін кращим досвідом (с. 8). Втім, копіювання зразків поведінки не може здійснюватися необдуманно, без врахування особливостей українського суспільства та національних інтересів. Досвід хвиль демократизації показує, що саме на патерни як на суттєву перепону наштовхнулася демократія у своєму поступальному просуванні, оскільки такі зразки прищеплювалися без врахування національних особливостей і внутрішніх механізмів функціонування держав і суспільств, які трансформувалися. Вважаємо, що з цією проблемою реплікації громадянської освіти зіткнулася сучасна модель зміцнення демократії в Україні, яку поширюють міжнародні та регіональні наддержавні й недержавні структури. Політику зовнішніх міжнародних організацій назвемо *третьім зовнішнім фактором*, що впливає на змістовне та методичне наповнення навчальних курсів із демократії.

Серед внутрішніх факторів *першим* назвемо підтримку Україною євроінтеграційного напрямку суспільного розвитку. Орієнтир на демократичне суспільство вимагає застосування демократичних методів і розуміння принципів функціонування демократії. У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, що затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р зазначається необхідність «створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії» (Кабінет Міністрів України, 2018, Вступ).

Другим внутрішнім фактором впливу на зміст курсу з демократії є освітня політика України. Як слушно зазначає Г. Хоружий (2016), політика у сфері освіти впливає на інформаційний потенціал суспільства, дозволяє залучати та розвивати такі напрями спільних дій і взаємодій, як зайнятість, інклюзія, інновації, інформаційне суспільство, формувати

економічну, молодіжну та інші політики (с. 161). Сучасна освітня політика орієнтована на залучення молоді до громадянської активності, оскільки для суспільного розвитку необхідне середовище, у якому існує свобода вибору.

Третій фактор пов'язаний із політикою реформ в Україні, зокрема, реформами децентралізації влади, електронного врядування, антикорупційної реформи, тощо.

Нарешті, *четвертий фактор* впливу перебуває у площині розвитку громадянського суспільства. Два останні фактори потребують окремої уваги та будуть розглянуті нижче при обґрунтуванні доцільності розширення компонента функцій держави в наповненні інтегрованого курсу з демократії.

Демократична освіта увійшла в систему освіти України на всіх рівнях – від початкової школи до навчання дорослих. Втім, проблеми громадянської активності та участі у вирішенні питань суспільного розвитку залишаються. Причина полягає не тільки у відтокові активного працездатного населення на Захід, затяжній рецесії чи обмеженнях під час пандемії COVID-19, хоч це значимі фактори впливу на громадянську активність. Опитування представників громадських організацій, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва (2020) через рік після запровадження карантинних обмежень, показало, що громадянська активність в Україні залишається на середньому рівні (так вважає 52% експертів). Тільки третина експертів погодилися з думкою про активну діяльність громадських організацій та їх лідерів в Україні. Лише чверть згодна, що «під час пандемії коронавірусу істотно змінилася впливовість у суспільстві партійно-політичних структур та незалежних громадянських». Однією з головних проблем взаємодії влади з неурядовими організаціями (НУО) є пасивність і байдужість населення (64% відповідей). Поряд із цим, експерти називають також внутрішні проблеми громадянського суспільства як причини низької ефективності такої взаємодії. Вагомими серед них є відсутність авторитету НУО в суспільстві (36%), непрофесійність і незнання чинного законодавства, упередженість і нездатність до діалогу з владою, а також до знаходження компромісних рішень (26,7% відповідей).

Важливо розуміти, що пандемія COVID-19 змінила напрями зусиль громадських організацій, але при цьому висвітлила актуальні проблеми ролі держави у вирішенні суспільних проблем, виявила слабкі місця у здійсненні суспільно значимих реформ. Поряд із вже згаданими реформами на часі залишаються земельна, судова, пенсійна, реформа енергетичної сфери, охорони здоров'я та ін. Пандемія виявила проблеми у функціонуванні громадянського суспільства, зокрема, долучення громадян до процесу реформування, показала обмеженість знань і навичок значної частини громадян у можливостях захисту своїх інтересів. Відтермінування на невизначений час завершення вже згаданих реформ не означає їх здійснення, тому потреба в стимулюванні громадянської активності залишається, як і потреба в громадянській освіті, коригуванні змістовного наповнення курсу з демократії для студентської молоді відповідно до реалій українського суспільства.

Українські дослідники О. Бабкіна та В. Горбатенко (2018) зазначають інтеграційну роль інтелектуалів у запобіганні можливої деструкції суспільства, як з огляду на їх громадянську позицію, так і на здатність до професійної аналітики: «Чим нижчий рівень сукупного інтелекту, загальної та політичної, правової культури населення, культури самоуправління, демократичного досвіду в суспільстві, тим жорсткішою, аморальнішою постає боротьба політичних сил, методів, які вони застосовують, переважання деструктивного над конструктивним» (с. 4).

Отже, загальна, правова, політична культура, досвід демократичної взаємодії у середовищі інтелігенції є основою для конструктивних рішень держави в інтересах суспільства, запобіжником порушення політичної стабільності через нівелювання принципу соціальної справедливості та руйнування соціальної довіри. Соціальна довіра та соціальна справедливість є базою, на якій будується баланс демократичних взаємовідносин між державою та громадянами. Ці *ключові принципи* разом із принципами співробітництва,

соціального залучення, відповідальності мають бути методологічною базою вивчення студентською молоддю інтегрованого курсу з демократії.

Методологія викладання демократії у вищій школі, яку поширює IFES в Україні є універсальною, побудованою на досвіді громадянської освіти у США. У 2011 р. ця методологія пройшла апробацію в Грузії. Наскрізною лінією методології є триєдиний підхід, який охоплює когнітивний (навчання), діяльнісний (навички) та ціннісний (ставлення) компоненти.

Такий методологічний підхід не суперечить навчальним курсам із громадянської освіти для загальноосвітніх шкіл від Ради Європи, що має сприяти тяглоті в опануванні та розширенні громадянських компетентностей. Варто додати, що в 2021 р. IFES підписала Меморандум із Міністерством освіти і науки України про впровадження курсу з громадянської освіти в закладах професійно-технічної освіти України та взяла на себе зобов'язання забезпечувати учнів навчально-методичними матеріалами, здійснювати методичну підтримку викладачів, організовувати навчальні тренінги («Міжнародна фундація», 2021). Ця ініціатива поєднує зусилля держави та західних партнерів, зацікавлених у просуванні демократичної освіти в Україні, має забезпечити потреби українського суспільства у формуванні активного громадянства. Спільними зусиллями планується охопити формальну освіту – від школи до закладів вищої освіти.

Важливо, що навчання демократії забезпечує пізнавальний вимір, який проходить через усі інші виміри громадянської освіти (Голлоб та ін., 2016а, с. 8). Втім, сучасна модель університетської освіти з демократичного громадянства в Україні при всій її глибокій продуманості та застосуванні інноваційних та інтерактивних методів, по факту не стимулює достатнє зростання громадянської участі. Вважаємо, що головною причиною є те, що сучасний курс із демократії для закладів вищої освіти пропонує змістовне наповнення, яке абсолютизує громадянське суспільство. Проте, демократія існує тоді, коли є держава і є суспільство. Держава є формою організації суспільства. Сучасна демократія базується на процедурах і механізмах взаємодії між громадянами та державою як інститутом політичної влади. Громадянське суспільство не буде функціонувати ефективно, якщо громадяни не розмежовують функції держави та функції громадянського суспільства.

В Україні система функцій держави відрізняється, тому що відрізняється модель від запропонованої взірцевої американської моделі держави, різними є поточні потреби обох суспільств. Підручник із демократії, пропонований IFES, розкриває тільки функції ліберальної демократичної держави (Берроуз та ін., 2019, с. 31). Однак, в Україні існує гібридна модель держави, що сформувалася в результаті модернізаційних процесів (Мацієвський, 2016). Тому навчальний (когнітивний) компонент курсу видається дещо відірваним від української дійсності, що руйнує цілісність сприйняття студентів. Завдання університетів, які викладають цей курс полягає в подоланні когнітивного дисонансу для формування у студентської молоді чіткого бачення підґрунтя, на якому здійснюється процес демократичного будівництва.

Сучасна структура курсу з демократії для закладів вищої освіти складається з чотирьох базових блоків (рис. 2). Логічність побудови та послідовність блоків навчального матеріалу не викликає сумнівів, адже предметом курсу є демократія в різних її вимірах. Проте, держава в цій побудові тільки окреслена. Ключові знання, які отримує студент для того, щоб взаємодіяти з державою, є мінімальними. Студент знає, що держава існує, встановлює закони, контролює їх дотримання громадянами, а громадяни контролюють державу. Основна увага відведена підготовці та реалізації проєкту громадянської участі, що стимулює здобувача освіти самостійно чи під контролем викладача шукати необхідну інформацію для реалізації проєкту. Обов'язковим елементом реалізації студентського проєкту є адвокація. Саме тут студенти зіштовхуються з труднощами, оскільки, по-перше, для пересічного громадянина України це невідомий напрям громадянської активності; по-друге, обмеженими є знання про інструменти взаємодії з владою; по-третє, молодій людині незрозуміло, до яких органів влади звертатися та на якому рівні владних структур шукати вирішення конкретної

проблеми. Оскільки українське суспільство переважно традиційне та ще не пододало патерналістських уявлень, то студенти на цьому етапі, як правило, або відчують розгубленість, або вважають, що всі проблеми вирішує президент.

Рис. 2. Базова структура інтегрованого навчального курсу з демократії
Джерело: власна розробка на основі методології IFES (Берроуз та ін., 2019)

Пропонована нами модель не змінює загальну логіку чи методику, а пропонує поступове та послідовне знайомство здобувачів освіти з демократією на рівні взаємодії громадянського суспільства з державою. Ключем до поглиблення такої конструктивної взаємодії є розуміння функцій і функціонування держави. Запропонована методологічна модель враховує, що курс викладається студентам усіх спеціальностей закладу вищої освіти. Крім того, така модель дозволяє викладачу курсу з демократії самостійно вирішувати, яким чином варіювати навчальний матеріал і в межах якого блоку знань його подавати (табл. 1).

Табл. 1.

Методологічні аспекти висвітлення функцій держави (когнітивні елементи)

Базовий блок знань про демократію	Пов'язані суміжні знання:	
	про функції держави	про функціонування держави
Світоглядні аспекти	– поняття про державу; – держава як форма організації суспільства;	– державна влада; – поділ і єдність влади; – структура державної влади;
Історико-правові аспекти	– держава як політико-правовий інститут; – поняття про функції держави;	– механізм державного управління; – державні стратегії, концепції, плани;
Механізми та процедури	– класифікація функцій держави; – розмивання функцій держави; – делегування повноважень;	– законодавство; – формування державної влади;
Громадянське суспільство	– державний механізм; – органи державної влади та місцевого самоврядування	– бюрократія; – державний контроль; – влада та соціальна інклюзія
Громадянська участь		

Джерело: авторська розробка

Запропонована нами модель висвітлення функцій держави в інтегрованому навчальному курсі з демократії для закладів вищої освіти дозволяє:

- подолати нечіткість у розмежуванні понять «держава» та «державна влада», «функції держави» та «функції державної влади»;
- показати місце інститутів громадянського суспільства в реалізації державної влади та їх взаємодії з державою;
- познайомити здобувачів вищої освіти з механізмом держави;
- навчити розрізняти функції та функціонування держави;
- враховувати фактори впливу на виконання державою своїх функцій;

– підбирати оптимальні методи конструктивної взаємодії з владою для задоволення суспільно значимих потреб.

Запропонована методологічна модель дозволить здобувачам вищої освіти впевненіше орієнтуватися в умовах невизначеності, враховувати структури та взаємодії, активізувати громадянську участь, обирати для її здійснення оптимальні методи, засоби та інструменти.

Висновки. Сучасне українське суспільство у прагненні до євроінтеграції та співробітництва з країнами Заходу потребує засвоєння громадянських компетентностей. Відповідно до західних зразків і стандартів, громадянська освіта в Україні охоплює всі рівні освіти, забезпечує тяглість знань про демократію від загальноосвітньої до вищої школи. Виявлені нами зовнішні та внутрішні фактори впливають на наповнення курсу з демократії для закладів вищої освіти, проте цей вплив не завжди враховується.

Система освіти України опирається на кращі міжнародні практики викладання курсу з демократії, проте результати досліджень виявляють посередній рівень громадянської активності. Внутрішні проблеми громадянського суспільства пов'язані з низьким рівнем довіри до НУО, непрофесійністю, сумнівами щодо ефективності методів й інструментів взаємодії з державною владою.

Виявлені фактори та зазначені нами факти є достатнім обґрунтуванням для коригування когнітивного компонента курсу з демократії.

Сучасна методологія громадянської освіти від західних партнерів України пропонує трикомпонентне наповнення курсів із демократії для старшокласників і студентів закладів вищої освіти. Особливістю таких курсів є те, що у поєднанні когнітивного, діяльнісного та ціннісного компонентів вони орієнтовані на переважання практики над теорією. Такий підхід є цілком виправданим, адже метою вивчення є зростання активності молоді у пошуку відповідей на суспільно значимі питання.

Водночас, когнітивний (навчальний) компонент є наскрізною лінією, яка об'єднує увесь курс у цілісну систему. Приходимо до висновку про необхідність його коригування в бік розширення обсягу знань про функції держави у структурі курсу.

Запропонована нами модель висвітлення функцій держави в загальній структурі інтегрованого курсу з демократії дозволяє розглядати громадянську участь в аспекті розрізнення функцій та функціонування держави. Ця методологічна особливість висвітлення функцій держави дає можливість викладачу самостійно визначати способи комбінування навчального матеріалу та його застосування в практичній реалізації студентських проєктів без порушення загальної логіки та методики курсу. Включення запропонованих когнітивних елементів дозволить випускнику краще орієнтуватися у складних суспільних відносинах та в умовах високої невизначеності знаходити саме ті методи, засоби, інструменти, які максимально забезпечують вирішення проблеми.

Для сучасної України забезпечення демократичної освіти є функціональною потребою, задоволення якої може здійснюватися шляхом зміцнення відносин зі зовнішніми партнерами та інститутами громадянського суспільства для досягнення взаємовигідних результатів зі стимулювання демократичних процесів, посилення ролі активного громадянства в їх здійсненні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у виявленні рівня громадянської активності студентської молоді в загальній активності громадянського суспільства в Україні, аналізі впливу запропонованої теоретичної моделі на вибір студентами методів взаємодії з владою під час реалізації ними проєктів громадянської участі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бабкіна, О. В. та Горбатенко, В. П. (2018). Між минулим і майбутнім: відповідальність інтелектуалів за соціально-політичні перетворення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання суспільно-політичних дисциплін*. Вип. 24. 3–10. <https://kpn.fpsp.npu.edu.ua/images/files/vupysk%20%2024.pdf>

2. Берроуз, Г. та ін. (Ред.). (2019). *Демократія: від теорії до практики: підручник курсу*. Вид. 2-е, доп. Київ: Друкарський двір Олега Федорова. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
3. Голлоб, Р., Крапф, П. та Вайдінгер, В. (Ред.). (2016). *Беремо участь у демократії: плани уроків з ОДГ/ОПЛ для старших класів середньої школи*. (Том 4). Київ: Основа.
4. Голлоб, Р., Крапф, П. та Вайдінгер, В. (Ред.). (2016). *Навчаємо демократії: базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів*. (Том. 1). Київ: Основа.
5. Кабінет Міністрів України. (2018). *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, затверджена Розпорядженням № 710-р*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
6. Клімова, Г. П. (2021). Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобальних викликів. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. № 1 (48), 185–205. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224425>
7. Мацієвський, Ю. В. (2016). *У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014)*. Чернівці: Книги-XXI.
8. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). (2019). *Демократія: від теорії до практики: звіт за результатами оцінки*. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Pilot-Eval-v1-2019-05-23-Ukr.pdf>
9. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). (2021). *Курс IFES з громадянської освіти з'явиться в закладах профосвіти*. <https://ifesukraine.org/news/kurs-ifes-z-gromadyanskoji-osvity-zyavytsya-v-zakladah-profosvity/>
10. Національний інститут стратегічних досліджень. (2020, жовтень, 20). *Про внутрішнє і зовнішнє становище України* [Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України]. Київ. <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4>
11. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. (2020). *Громадянське суспільство в період пандемії: як вона вплинула на громадську активність*. Київ. <https://dif.org.ua/en/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplynula-na-gromadsku-aktivnist>
12. Хоружий, Г. Ф. (2016). *Європейська політика вищої освіти*. Полтава: Дивосвіт.
13. Council of Europe Charter on Education for democratic citizenship and human rights education. Recommendation CM/Rec (2010) 7 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 11 May 2010 and explanatory memorandum. (2010). Strasbourg: Council of Europe.
14. Eckstein, H. (1979). On the «Science» of the State. *Daedalus*. Vol. 108 (4), 1–20. https://www.jstor.org/stable/20024631?seq=1#page_scan_tab_contents
15. Hogarth, T. (2021, Feb.). *COVID-19 and the Demand for labour and skills in Europe: early evidence and implications for migration policy*. Executive summary. Brussels: Migration policy institute Europe. <https://www.migrationpolicy.org/research/covid-19-labor-skills-europe-migration-policy>
16. World Economic Forum. (2020, Oct.). *The future of jobs report, 2020*. Geneva: World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>

REFERENCES:

1. Babkina, O. V. & Horbatenko, V. P. (2018). Mizh mynulym i maibutnim: vidpovidalnist intelektualiv za sotsialno-politychni peretvorennia. [Between Past and Future: the responsibility of intellectuals for socio-political transformations]. *Naukovyy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsialno-politychnykh dysyplin*, Vyp. 24, 3–10. <https://kpn.fpsp.npu.edu.ua/images/files/vupysk%20%2024.pdf> [in Ukrainian].

2. Berrouz, H. et al. (Red.). (2019). *Demokratiia: vid teorii do praktyky: pidruchnyk kursu* [Democracy: from theory to practice: course reader]. Kyiv: Drukarskyi dvir Oleha Fedorova. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf> [in Ukrainian].
3. Hollob, R., Krapf, P. & Vaidinher, V. (Red.). (2016). *Beremo uchast u demokratii: plany urokiv z ODH/OPL dlia starshykh klasiv serednoi shkoly*. [Participating in democracy: lesson plans for EDC/EHR for upper secondary school]. (Tom 4). Kyiv: Osnova. [in Ukrainian].
4. Hollob, R., Krapf, P. & Vaidinher, V. (Red.). (2016). *Navchaimo demokratii: bazovi materialy z osvity dlia demokratychnoho hromadianstva ta osvity z prav liudyny dlia vchyteliv*. [Teaching democracy: basic education materials for democratic citizenship and human rights education for teachers]. (Tom. 1). Kyiv: Osnova. [in Ukrainian].
5. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018). *Kontsepsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini* [Concept of development of civic education in Ukraine], zatverdzhena Rozporiadzhenniam № 710-p. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. Klimova, H. P. (2021). *Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity v umovakh hlobalnykh vyklykiv*. [Internationalization of higher education in conditions global challenges]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*, № 1 (48), 185–205. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224425> [in Ukrainian].
7. Matsiievskiy, Yu. V. (2016). *U pasttsi hibrydnosti: zhyzahy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991-2014)*. [In the trap of hybridity: zigzags of transformations of the political regime in Ukraine (1991-2014)]. Chernivtsi: Knyhy-XXI. [in Ukrainian].
8. Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system (IFES). (2019). *Demokratiia: vid teorii do praktyky: zvit za rezultatamy otsinky*. [Democracy: from theory to practice: evaluation report]. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Pilot-Eval-v1-2019-05-23-Ukr.pdf> [in Ukrainian].
9. Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system (IFES). (2021). *Kurs IFES z hromadianskoi osvity z'iavytsia v zakladakh profosvity*. [IFES Civic Education Course available in vocational schools]. <https://ifesukraine.org/news/kurs-ifes-z-gromadyanskoyi-osvity-zyavytsya-v-zakladakh-profosvity> [in Ukrainian].
10. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2020, zhovten, 20). *Pro vnutrishnie i zovnishnie stanovyshche Ukrainy*. [On the internal and external situation of Ukraine] [Analitichna dopovid do Shchorichnoho poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy]. Kyiv. <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4> [in Ukrainian].
11. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. (2020, traven, 12). *Hromadianske suspilstvo v period pandemii: yak vona vplynula na hromadsku aktyvnist*. [Civil society in times of pandemic: how COVID-19 affects civic engagement]. Kyiv. <https://dif.org.ua/en/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplynula-na-gromadsku-aktivnist> [in Ukrainian].
12. Khoruzhyi, H. F. (2016). *Yevropeiska polityka vyshchoi osvity* [European Higher Education Policy]. Poltava: Dyvosvit. [in Ukrainian].
13. Council of Europe Charter on Education for democratic citizenship and human rights education. Recommendation CM/Rec (2010) 7 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 11 May 2010 and explanatory memorandum. (2010). Strasbourg: Council of Europe.
14. Eckstein, H. (1979). On the «Science» of the State. *Daedalus*. Vol. 108 (4), 1–20. https://www.jstor.org/stable/20024631?seq=1#page_scan_tab_contents
15. Hogarth, T. (2021, Feb.). *COVID-19 and the Demand for labour and skills in Europe: early evidence and implications for migration policy*. Executive summary. Brussels: Migration policy institute Europe. <https://www.migrationpolicy.org/research/covid-19-labor-skills-europe-migration-policy>

16. World Economic Forum. (2020, Oct.). *The future of jobs report*, 2020. Geneva: World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>

Valentyna Opanasiuk,

PhD in Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology, Political Science and Socio-Cultural Technologies in Sumy State University

Democratic Education as an Important function of the State

(Implementation of the Integrated Democracy Course for Higher Education Institutions)

Ukrainian society is focused on European integration, democratic values, and tradition. Therefore, it forms the requests to the state to ensure democratic education. Since 2018, the International Foundation for Electoral Systems (IFES) has begun implementation of a training course for active citizenship «Democracy: from Theory to Practice» in the educational programs of Ukrainian higher educational institutions. The experience of teaching this course as an integrated compulsory course in democracy for all specialties at Sumy State University can be useful for higher educational institutions in Ukraine. The purpose of this article is to create a theoretical model to enhance effectiveness of teaching the democratic values, principles, and mechanisms of democratic participation by increasing knowledge about the functions of the state in a democratic society. The research methods complex that applied covers the analysis, synthesis, generalization, comparison for to identify the points where knowledge of the functions of the state can intersect with the course structure proposed by IFES. The methods of the historical-genetic, structural and functional analysis were used to incorporate the necessary knowledge about functions of the state into the basic structural blocks of the course. The introduction of the integrated democracy course in the educational curricula of higher educational institutions in Ukraine is considered as a possible and necessary way of forming civic competencies among student youth. The external and internal factors that impact on the democracy course content have been identified. These factors contribute to the transfer of the global context of protecting democracy to the structure of the course, require integrated training, impact the predominance of the activity component in teaching methods over cognitive. The conclusions of the study show the importance of the state in ensuring civic competencies in the educational curricula of higher education institutions. The need to include knowledge of the functions and functioning of the state into the model of the training democracy course for responsible citizenship has been proven. The basis for the successful exercise by the state of the function of democratic education should be enhanced cooperation with other stakeholders in the educational process.

Keywords: *democratic education, civic education, integrated democracy course, civic competence, soft skills, state, functions of the state, civil society, democracy.*